

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΓΑΒΡΙΗΛ
ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
(1391 - 1403)

Με τὸ παρόν μου σημείωμα θὰ ἤθελα νὰ συμπληρώσω τὴ μελέτη μου «Οἱ δημοσιευμένες ὀμιλίες τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου» («Μακεδονικά» 4 σ. 20 - 34) μὲ ὀρισμένα νέα στοιχεία,¹ τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον ἐνισχύουν τὰ πορίσματά μου, ἀλλὰ καὶ χύνουν λίγο φῶς στὴ σκοτεινὴ ἱστορία τῶν τελευταίων χρόνων τῆς πρώτης τουρκικῆς κατοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης (1391 - 1403).

1. Ὁ Δημήτριος Κυδῶνης γράφοντας τὸ 1391 γράμμα πρὸς τὸν βασιλιὰ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγο τοῦ ἀφηγεῖται τὴ δεινὴ θέση τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης, οἱ ὁποῖοι πολιορκοῦνται ἀπὸ τοὺς Τούρκους (Ἐπιστολαί, ἔκδ. G. Cammelli, σ. 122 κ.έ.). Ἡ μαρτυρία αὐτὴ, κοντὰ σὲ ὅσες ἄλλες μνημονεύσαμε στὴν προηγούμενη ἐργασία μας («Μακεδονικά» 4, σ. 23 κ.έ.), μᾶς παρακινεῖ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πραγματικὰ ἡ Θεσσαλονίκη τὸν χρόνο ἐκεῖνον πολιορκήθηκε καὶ ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων.

2. Ἐπίσης τὰ ἀποσπάσματα ἑνὸς ἀνώνυμου ἐγκωμίου, τὰ ὁποῖα παραθέτει ὁ κ. Β. Λαούρδας² στὴ μελέτη του «Ὁ Γαβριὴλ Θεσσαλονίκης», τὴ δημοσιευμένη στὴν «Ἀθηνᾶ» 56 (1952) σ. 199 - 214,³ διαφωτίζουν ὀρισμένα σκοτεινὰ σημεία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ, πραγματικὰ οἱ Τούρκοι εἶχαν κυριεύσει τὴν πόλη μὲ ἔφοδο, ἀλλὰ ὁ Θεὸς τὴν ἔσωσε ἀπὸ τὰ φοβερὰ ἐπακολουθήματα τῆς ἄλωσης, ὅπως «τὴν Σάρραν καθαρὰν ἀλλοτρίας κοίτης τῷ πατριάρχῃ» καὶ ὅτι «μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τήνδε κακῶν ἀπαθῆ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐν ταῖς χερσὶ τῶν ἀλαστόρων διαφυλάττει τῷ ταύτης προστάτῃ καὶ πολιούχῳ...» (σ. 205), ἐνδείξεις πὺν ἐνισχύουν τὰ πορίσματα τῆς μελέτης μου, ὅτι δηλ. οἱ κάτοικοι, ἐνῶ περίμεναν νὰ πά-

¹ Κοντὰ σ' αὐτὰ ἄς θεωρηθῆ καὶ ἡ μνεία γιὰ τὴν πτώση τοῦ κάστρου τοῦ Χοριτιάτη (Ἐπιστολαί Δ. Κυδῶνη, ἔκδ. G. Cammelli, σ. 108).

² Τὴν μελέτη του αὐτὴ μοῦ τὴν ὑπέδειξε ὁ ἴδιος ὁ κ. Λαούρδας, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ θερμὰ.

³ Τὸ κείμενο τοῦ ἐγκωμίου δημοσιεύεται ἀνωτέρω. Βλ. καὶ τὴ μελέτη τοῦ V. Laurent, Le métropolitain de Thessalonique Gabriel (1397 - 1416/19) et le couvent de la Née Monή, «Ἑλληνικά», 13 (1954) σ. 241 κ.έ.

θουν μεγάλη δεινά για την αντίστασή τους, «ψυχαγωγίας ἀπήλαυσαν οὐ μετρίως» χάρη στην ἀπροσδόκητα καλή συμπεριφορά τοῦ Βαγιαζίτ Α' και στις σωστικές ἐνέργειες τοῦ τότε ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου («Μακεδονικά» 4 σ. 23 κ.έ.).

3. Σύμφωνα με τις ἄλλες εἰδήσεις τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ἐγκωμίου γνωρίζουμε καὶ μερικές ἄλλες πτυχές τῆς ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς. Ὁ Ἰσιδωρος, λίγο προτοῦ πεθάνῃ, ὑποδείχνει στοὺς κληρικούς καὶ στοὺς ἄρχοντες τῆς κοινότητος ὡς διαδόχο του τὸν Θεσσαλονικέα καὶ ἡγούμενο τῆς μονῆς Στουδίου Γαβριήλ, ἀλλὰ οἱ ἀνώμαλες συνθήκες τῆς κατοχῆς δίνουν τὴν εὐκαιρία σὲ ὀρισμένα ἰσχυρὰ ἄτομα ν' ἀντιδράσουν στὴν ἀνάρρησή του στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο χρησιμοποιώντας, φαίνεται, καὶ τὴν ἐπιρροὴ τῶν κατακτητῶν: «ἐδίδου γὰρ τοῖς βουλομένοις ἀντιποιεῖσθαι πάροδον ὁ καιρὸς, τῶν Περσῶν ἐχόντων τὸ κράτος καὶ τῆς ἄριστα τὰ τοιαῦτα ταττούσης ἐκκλησίας δεινῶς ὑπ' αὐτῶν πολιορκουμένης» (σ. 206).¹ Τέλος ὅμως ὁ Γαβριήλ ἐκλέγεται ἀρχιεπίσκοπος καὶ τώρα, ὅπως μᾶς λέγουν οἱ εἰδήσεις, συνεχίζει τὸ ἔργο τοῦ Ἰσιδώρου καὶ ἀνακουφίζει ἀκόμη περισσότερο τὴ θῆση τῶν Θεσσαλονικέων.

Οἱ παρακάτω εἰδήσεις, παρ' ὅλη τὴ γενικότητά τους, νομίζω πὼς ἀναφέρονται σὲ ὀρισμένα γεγονότα, σὲ συγκεκριμένα ζητήματα. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιοριστοῦν, ἐνῶ ἄλλα παραμένουν προβλήματα. Ὁ Γαβριήλ μετὰ τὸ ἦθος καὶ τὶς ἀρετὲς του τόσο ἐπιβάλλεται καὶ προσελκύει τὴν ἐκτίμησι καὶ τὸ σέβας τῶν κατακτητῶν, ὥστε νὰ ὑποχωροῦν στὶς ἐπιθυμίες του καὶ νὰ συμπεριφέρονται μετὰ ἡμερότητα «ἀήθη» καὶ φιλανθρωπία στοὺς κατοίκους. Γενικὰ τὸ κῦρος του ἦταν τόσο μεγάλο, ὥστε νὰ πείθῃ ὅχι μόνον τοὺς διοικητὲς τῆς πόλης καὶ τοὺς πασάδες νὰ διαπνέωνται ἀπὸ προθέσεις ἀγαθὲς καὶ φιλάνθρωπες πρὸς τοὺς κατοίκους, ἀλλὰ καὶ τὸν ἴδιο τὸν Βαγιαζίτ Α' «καίτοι τᾶλλα μισρὸν ὄντα καὶ ἀναιδῆ καὶ θῆρα μᾶλλον ἢ ἄνθρωπον». Ἔτσι καὶ τὶς δύο φορὲς ποὺ ἀντιπροσώπευσε τὸ ποίμνιό του στὴν ἀυλὴ του κατόρθωσε νὰ φέρῃ σὲ αἴσιο πέρας τὴν ἀποστολή του, γιατί πέτυχε μεγάλη προνόμια ὑπὲρ τῶν κατοίκων καὶ ἔσωσε τὴν πόλη ἀπὸ δύο πολὺ μεγάλες συμφορὰς. Ποιὲς εἶναι αὐτές; Ἰδοὺ νέα προβλήματα γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα. Πιθανῶς ἐννοεῖ κατασχέσεις ναῶν, διάφορες ἄλλες ἀπειλές, φορολογικὲς ἐπιβαρύνσεις καὶ ἄλλα καταπιεστικὰ μέτρα, γιατί τὸ κείμενο παρακάτω ἀναφέρει ὅτι ὁ Γαβριήλ ἔγινε «αἰτιώτατος μεγίστων δωρεῶν καὶ δουλείας ἀνεκτοτέρας».

Ἀκόμη ὁ Γαβριήλ, ἂν καὶ γερασμένος καὶ ἔξασθηνημένος, ἀναλαμβάνει μακρὲς ὁδοιπορίες καὶ ὑφίσταται ποικίλες κακονυχίες, γιὰ νὰ διαφυλάξῃ

¹ Περισσότερες λεπτομέρειες καὶ συζητήσεις γιὰ τὰ γεγονότα αὐτὰ βλ. L a u r e n t, ἐνθ. ἀν. σ. 248 - 249, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

τὴν πόλιν ἀπὸ «τῆς ἐκ τῶν εὐσεβῶν ἀρχόντων ἐπηρείας καὶ τῶν συνεχῶς ἐπιόντων ἐκεῖθεν δεινῶν» (ἐννοεῖ ἀσφαλῶς τὶς ἔριδες τοῦ Γαβριὴλ μὲ τὸν ἔξαρχο τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου Ναθαναὴλ καὶ ἄλλους ἴσως ἄρχοντες). Τὸ πῶς σπουδαῖο ὅμως καὶ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι ὅτι πρωτοστατεῖ, φαίνεται, στὶς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἐκκένωση τῆς ἀπὸ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα καὶ τὴν ἀπελευθέρωσή της, ὅπως τουλάχιστο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε τὸ παρακάτω χωρίο. «Ἄλλ' ὁ μέγιστος ἡμῖν εἰς εὐδοξίαν καὶ παντὶ τῷ βουλομένῳ κροτεῖν εἰς φιλοτιμίαν, ἢ τῆς πόλεως δλης ἐστὶν ἐλευθερία καὶ τῆς τῶν ἀσεβῶν δουλείας ἀνάρρυσις, ἣν ἐκείνῳ πᾶς τις δικαιοσύνην τιμῶν δίκαιος ἂν εἴη λογίζεσθαι καὶ τῇ ἐκείνου τῆς ποιμαντικῆς ἐπιστήμης ἀκρότητι».

Γενικὰ ὁ Γαβριὴλ δὲν ἔπαψε νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς. Ἄξιοθαύμαστες μάλιστα εἶναι οἱ φροντίδες ποὺ κατέβαλε, γιὰ νὰ διαφυλάξῃ τὴν εὐσέβεια τῶν κατοίκων της, ποὺ εἶχαν παραδοθῆ «ἐναγέσι καὶ μισοῖς θηροῖς» καὶ κινδύνευαν «τοῖς ἐκείνων ἔθεσι συναναφυρῆναι καὶ μαθεῖν τὰ ἔργα αὐτῶν» (σ. 206 - 207).

Ἔτσι χάρις στὴ στάση τῶν ἀρχιερέων της καὶ τῶν κατοίκων της ἡ Θεσσαλονίκη μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της μποροῦσε νὰ εἶναι περήφανη ὅτι «τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν ἐς δεῦρο σφῆζουσα, διαγέγονε, μήτε τῆς τοῦ θεοῦ λατρείας καθυφεῖσα μηδοποιοῦν, μηθ' ὑπὸ βαρβάροις δεσπόταις ἀνασχομένη τελεῖν καὶ τοῖς ἐκείνων ἔργοις καὶ νόμοις καταμαινεσθαι, ἀλλὰ φιλονεικοῦσα τῷ κοινῷ τῆς οἰκουμένης κατακλυσμῷ μὴ συγκαταδύεσθαι».